

Luther, velfærds- og konkurrencestaten¹

Artiklen belyser hovedelementer i hhv. velfærds- og konkurrencestaten set gennem et Luthersk socialetisk prisme. I velfærdsstatens civilreligion spores Lutherske elementer, men også meget andet er på spil. Det samme gælder vurderingen af konkurrencestaten.

JØRN HENRIK PETERSEN

Professor i socialpolitik, dr.phil. & lic.oecon.,
Center for Velfærdsstatsforskning,
Syddansk Universitet
jhp@sam.sdu.dk

Luther, Østergaard og Olsen

For Luther var det – også når han håndterede verdslige anliggender – hovedsagen at gøre Kristus gældende. Kristen væren og gøren havde altid frelsen i troen på Kristus som grundlag. Retfærdiggørelsen gennem frelse i tro satte mennesket frit til at tjene medmennesket – ikke kun den nærmeste, men alle mennesker. Troen bragte mennesket til Gud, mens mennesket i kærlighed handlede til gavn for medmennesket. Derfor havde troen både en vertikal og en horisontal dimension.

Med en fremadskridende sekularisering kommer 'troen' til at spille en mindre rolle. Det er derfor historikeren Uffe Østergaard bruger formuleringen 'sekulariseret Lutheranisme', når han "snarere [ser den danske velfærdsstat som] et resultat af sekulariseret lutheranisme i national klædebon end af demokratiseret socialisme". Sekulariseringen lader jo netop trosmæssige forestillinger glide over i moral, mens religiøse doktriner ændres til sekulariserede værdisæt.

Folketingets nu afdøde formand, bolig- og justitsminister Erling Olsen, så således den demokratiske socialisme som en verdsliggørelse og kollektivisering af den kristne næstekærlighed – en kollektivisering af det kristne krav om barmhjertighed eller 'kærlighedens gerninger' (Luthers udtryk). "Kristendommen har sat sit præg på de fleste af de indtryk, som vi gennem livet har fået, og vore begreber om godt og ondt, rigtigt og forkert, er i grund og bund kristendommens", skrev Erling Olsen. "Det normbundne må afløse det normløse, og i vor kultur kan det kun betyde en klar bevidstgørelse af vor kristne arv. Vi er nemlig ikke blevet afkristnede, som nogle er tilbøjelige til at hævde – ikke en gang i Socialdemokratiet. Nogle af os er blevet gudløse, og det er noget ganske andet."

Civilreligion

Hermed udtrykker han kernen i en civilreligion med fokus på, hvordan den enkelte skal handle som 'god statsborger'. Hin enkelte ses som led i et kollektivt handlende fællesskab, der vil et retfærdigt, lighedspræget og solidarisk samfund. Det betød for Erling Olsen, at alle mennesker hørte sammen og havde ansvar for hinanden; at samfundets kvalitet var bestemt af, hvordan de dårligst stillede blev behandlet; og at tilværelsen byggede på værdier, der lå ud over det materielle. Samfundet hvilede på institutioner, som rakte ud over den enkeltes egne interesser.

Tilsvarende understregede Mogens Lykketoft, at "alle mennesker hører sammen og har et ansvar for hinanden. Det er solidaritetserklæringen." Selv om han foretrak betegnelsen 'praktisk humanisme', så han samtidig solidariteten som "et kollektivt næstekærlighedsbud".

I en gudløs argumentation blev Gud reduceret til næstekærlighedsbuddet som grundlag for en velfærdslære, der gjorde næstekærligheden synonym med lighed, fællesskab, solidaritet, tryghed, universalisme, barmhjertighed, ja, endog socialisme og skepsis.

På den anden side kan denne vægtlægning på næstekærlighed og omsorg for 'den anden' næppe forstås uden at inddrage århundreders kristen forkyndelse som bagtæppe; men der er sket en verdsliggørelse, så buddet i en gudløs verden i højere grad betegner skellet mellem godt og ondt, rigtigt og forkert.

Det var vel netop det, der under velfærdsstatsdiskussionen i 50'erne begrundede den fremherskende skepsis over for velfærdsstaten blandt 'kirkefolket'. Når velfærdsstaten blev

NOTE 1 Inden for de givne rammer kan jeg ikke yde problemstillingen fuld retfærdighed. Derfor henvises til min nye bog: Jørn Henrik Petersen, *Fra Luther til konkurrencestaten*, Syddansk Universitetsforlag, september 2016.

menneskers absolutte mål, var det, mente mange 'kirkefolk', udtryk for en guddommeliggørelse af menneskelige værdier. Det betød ultimativt en tro på, at den enkelte kunne frelse sig selv. Når velfærd blev livets sande formål, havde staten indtaget Guds trone.

Når det bærende ikke længere er frelsen i troen på Kristus, kan man ikke tale om velfærdsstaten som et barn af Luther, men man kan ikke desto mindre se århundreders forkyndelse af 'kærlighedens gerninger' som resonansbund for de begreber, der i næstekærlighedens navn indgår i civilreligionen.

Luther og 'den uskrevne kontrakt'

Som Kristus bar vore lidelser og nød, skal vi bære ansvaret 'for hverandre indbyrdes'. Det var Luthers tanke om alles ansvar for og alles solidaritet med alle. Derfor skulle den raske hjælpe den syge, den rige den fattige og den stærke den svage.

Selv om Luther næppe havde forståelse for et universalismebegreb, og selv om han altid opererede med et skel mellem 'værdigt' og 'ikke værdigt' trængende, tangerer dette synspunkt og hans syn på fællesskabet indholdet i 'den uskrevne sociale kontrakt', der i en Luthersk tolkning kan forstås som verdslig tjeneste for næsten inden for Guds skabelsesorden. Ikke kun for den, der i umiddelbarhed står nær, men for alle medmennesker.

For Luther havde 'kærlighedens gerninger' to dimensioner. Den individuelle finder man i mødet med den 'syge, fattige og svage næste'; men da samfund ikke kunne bygges på tro og næstekærlighed, men kun på 'ordninger' (fx de Lutherinspirerede fattigordninger i Wittenberg og Leisnig og dem, der var indholdt i kirkeordinansen), der sattes igennem af øvrighederne, havde næstekærligheden også en kollektiv karakter. For Luther var sand gudstjeneste tjenesten for de fattige, tjenesten for næsten i kald og stand. Både Erling Olsen og Mogens Lykketoft var på Luthersk grund, når de talte om 'en kollektivisering af næstekærlighedsbuddet'. Luther har aldrig begrænset 'kærlighedens gerninger' til kun at vedrøre de nærmeste, selvom der er de 'kirkefolk', som gerne vil bilde os det ind.

Denne dobbelthed hos Luther modsvarer skellet mellem næstekærlighed som fuldbyrdelse og som idé. I fuldbyrdelsen fastholdes den enkelte på det personlige ansvar for næsten, mens idéen – med et Løgstrup-udtryk – nedskriver næstekærlighedsbuddet til 'samfundsbrug', dvs. som et korrektiv på det forhold, at vi som mennesker har det svært med fuldbyrdelsen.

Det må ses i sammenhæng med Luthers tanker om fællesskab, der skulle materialisere sig i omfordeling af 'legemlig føde og jordisk gods' til de trængende. Fællesskab var fællesskab med enhver. Det var ensbetydende med menneskers grundlæggende afhængighed af hinanden. De, der søgte fællesskab med Gud, måtte som konsekvens søge fællesskab med andre mennesker. Den kristne skulle i alle sine gerninger 'tjene andre folk og være dem til gavn'. Som Gud i Kristus hjalp os for ingenting, skulle vi for intet hjælpe vore medmennesker. Uden at

overspille kortene svarer det til velfærdsstatens grundlæggende princip om 'noget-for-ingen'.

Luthers arbejdsetik

For Luther betød Guds bud, at den enkelte skulle arbejde dels for at forsørge sig selv, dels – og ikke mindre vigtigt – for at kunne dele arbejdets frugt med andre. Arbejdet var tjeneste for Gud og for næsten, et udtryk for medvirken i Guds fortsatte skabergerning. Derfor var arbejdet begrundet i hensynet til næsten og landet. Det var ikke en individuel etisk dyd. Luthers betoning af arbejdet spejlede ikke en arbejdsetik til fremme af den gryende kapitalisme. De, der kunne, skulle arbejde, men arbejdet blev set som kilden til hjælp for andre. At arbejde for det daglige brød var ensbetydende med at arbejde med andres gavn og glæde for øje.

Det er dette Lutherske arbejdskrav, den norske teolog Dag Thorkildsen genfinder i velfærdsstatens mål om fuld beskæftigelse; men over for det står, at velfærdsstaten samtidig, som sociologen Gøsta Esping-Andersen har understreget, byggede på dekommodificering, der betød, at individet frit kunne bevæge sig ind og ud af arbejdet, når vedkommende måtte anse det for ønskeligt og nødvendigt.

For den enkelte var det derfor kun de tabte muligheder for privat forbrug, der trådte synligt frem, hvis vedkommende nedsatte sit arbejdsudbud. Den enkelte fravalgte imidlertid også en del af sin skattebetaling og dermed mulighederne for offentligt forbrug – herunder bidrag til andres forsørgelse. Denne indirekte konsekvens blev imidlertid kun synlig, hvis mange gjorde det samme. Den heraf følgende spænding tyrede sig, vil nogle mene, i en stærk vækst i antallet af helårsmodtagere af offentlige ydelser, selv om der så vist også er andre forklaringer på udviklingen.

I kald og stand handlede den enkelte som Guds medarbejder i den fortsatte skabelse, i tjenesten for næsten og til fremme af det almene vel, ligesom den ganske almindelige dagligdag lærte den enkelte at behandle sin næste, som vedkommende gerne selv ville behandles, hvis han havde været i næstens sted.

I dette sidste Lutherske synspunkt ligger en klar forståelse af den rolleombytning, der normativt slår bro mellem fuldbyrdelse og idé.

Tanken om kald og stand må selvsagt forstås ganske anderledes i dag end på Luthers tid. Hvor han levede i en feudal struktur med 'øvrighed' og 'undersætter', lever vi og har i mange år levet i et demokratisk samfund, hvor vores status som medborgere og vælgere hører til den enkeltes kald og stand.

Derfor er velfærdsstaten i sagens natur ikke en 'øvrighedskonstruktion', men et resultat af mange forskelligartede politiske beslutninger. Man kan vel egentlig se velfærdsstaten som et resultat af demokratiets ekspansion under i øvrigt økonomisk liberale forudsætninger. De politiske kræfter, der har gjort sig gældende, har søgt at fremme andre resultater end dem, der

ville nyde fremme, hvis kun markeds kræfterne var virksomme. Da den i rendyrket forstand liberale stat ikke havde noget 'formål' ud over det forsvarsmæssige, er det klart, at det har betydet vækst i en lang række forskellige indgreb med sigte på fremme af velfærden i ordets bredeste betydning.

I lyset heraf må naturligvis også begrebet 'øvrighedens sværd' (det politiske system), der for Luther var nødvendigt for at sætte de 'rette regler' igennem og sikre deres håndhævelse, nytolkes.

Der måtte for Luther ikke være et "populus sine lege" – et folk uden lov og ret. Øvrigheden skulle være en retsstat, som skulle gavne og tjene undersåtterne, handle til gavn og glæde for land og folk. Øvrighederne skulle varetage almenningen, mens det enkelte menneske var ansvarligt i forholdet til sine medmennesker. Det er ikke noget, der i dag kan give anledning til undren. Vi ser det som naturligt, at velfærdsstaten er en institutionel struktur, der hviler på statsmaskineriets funktion eller, med afdøde biskop W. Westergaard Madsens ord, en Guds orden til tjeneste for næsten.

I en sådan forståelse bliver velfærdsstaten en 'som om'-institution, et næstekærlighedens surrogat introduceret for at overvinde den menneskelige trang til at smyge sig uden om 'tjenesten for næsten'.

'Værdigt', 'ikke værdigt' trængende

Fattiglovgivningen havde hos Luther rod i det grundsynspunkt, at troen i Kristus satte den enkelte fri til kærlighedens gerninger, og i opfattelsen af fællesskabets ansvar for næsten. Den skulle derfor være regelbaseret og rettet mod de rette fattige (gamle, syge og andre i nød uden dem tilregnelige årsager), de 'værdigt' trængende, mens de skurkagtige skælme og tiggere skulle udsættes for sanktioner. Forsørgelsesopgaven skulle administrativt, finansielt og reguleringsmæssigt være en øvrighedsopgave. At løfte forsørgelsesopgaven var ikke et individuelt, men et kollektivt ansvar. Det kunne nødvendiggøre anvendelse af skattepligt, men for Luther var det afgørende, at det var givnerne, der i så fald blev pålagt en pligt til at yde, mens modtagerne ikke var bærere af rettigheder.

Velfærdsstatens grundlæggende tanke om en stort set total ophævelse af værdighedsbegrebet og retsvirkningerne og introduktionen af et princip om universalitet, alt som udtryk for ønsket om at etablere 'lige værdighed i borg og hytte', lå uden for den forestillingsverden, der prægede Luther og hans samtid.

På den anden side kan man meningsfyldt hævde, at den lighed, der ligger i universalismen, springer ud af en Luthersk opfattelse af lighed forstået på den måde, at det enkelte individ havde værdi i sig selv som skabt i Guds billede, og i den forstand, at han i kraft af sin opfattelse af det almene præstedømme måtte se en social sikkerhed for alle som en god ting.

Til gengæld ville han nok have vanskeligheder med tanken om, at modtagerne var bærere af sociale rettigheder. Det var da også en tanke, der blev mødt med skepsis allerede i de tidlige

filantropiske debatter i slutningen af det 19. århundrede og igen trådte frem i 'kirkefolkets' reaktioner i 1950'ernes møde med velfærdsstaten. Mange 'kirkefolk' så netop en modsætning mellem gaven eller nåden som en yderforpligtelse, som var radikalt forskellig fra den tanke om modtagerrettigheder, der prægede udviklingen i det 20. århundrede.

Det indkrogede menneske

At der ikke kunne bygges samfund på tro og næstekærlighed skyldtes i Luthers tænkning dels, at ikke alle var kristne, dels, at mennesket var 'indkroget' i sig selv. 'Kødets klogskab' ville fremme det gode for en selv og undvige det ufordelagtige. Når man elskede sig selv højere end andre og derfor selvcentreret krogede sig ind i sig selv, blev kærligheden tvetydig, fordi hin enkelte handlede individualistisk og selvisk uden solidaritet med de fattige og svage.

Velfærdsstatens principielle 'noget-for-ingenting' byggede på en forudsætning om, at mennesker er præget af mådehold, generøsitet og arbejdsvilje, at vi er samfunds- og ikke privatmennesker, som Hal Koch sagde, da han åbnede Krogerup Højskole, og at mennesket distancerede sig fra egoisme, konkurrence og kappestrid; men det var, lød det fra mange 'kirkefolk', et problem, når givneres gavmildhed var erstattet af modtagernes krav på samfundet, mens Hal Koch nok mere virkelighedsnært talte om tendensen til, at man malter staten til det yderste og efter evne snyder i skat. Han var fuldt ud opmærksom på risikoen for udvikling af 'krævementalitet' og 'skatteunddragelse'.

I et normativt perspektiv er velfærdsstaten præget af spændingen mellem mennesket, som det er ('det indkrogede menneske'), og mennesket, som det burde være (samfundsmennesket). Velfærdsstaten forudsatte 'indkrogethedens' fravær – mådeholdet, generøsiteten og arbejdsviljen – og fraværet af gratistadfærd og moralsk hasard.

Problemet var imidlertid, at velfærdsstatens mennesker var de samme, som havde udviklet velfærdsstaten. Nok havde de søgt at tøje selvskheden, men nissen var flyttet med. Også i velfærdsstaten var menneskenes børn præget af 'indkrogethed'. Det betød, at de kastede sig ud i 'rentseeking'.

Det var netop derfor, at Erling Olsen – især da han skrev i 1995, hvor 'systemet' var under pres – skelnede mellem en 'forsørgerkultur' og en 'arbejdsløshedskultur', hvor den første skulle fastholdes og den anden modvirkes.

'Forsørgerkulturen' henviste til den hovedpart blandt de potentielt erhvervsaktive, der var uheldige over at være stødt ud af arbejdslivet, men affandt sig med at leve af, hvad de kunne modtage fra de offentlige kasser. En sand Luthersk formulering. Omvendt prægede 'arbejdsløshedskulturen' dem, der havde vænnet sig til et liv med rettigheder uden pligter, som nok gav dem en forholdsvis lav levestandard, men omvendt gjorde det muligt at bruge tiden, som det lystede dem.

Nu som dengang opleves det som en trussel mod samfundsordenen, og det pegede for Erling Olsens vedkommende på en begyndende samfundsændring i retning af 'aktivkulturen' og måske konkurrencestaten.

På vej mod konkurrencestaten

For Luther kunne der ikke bygges samfund på næstekærligheden. Og måske der ej heller kan bygges samfund på 'næstekærlighedens surrogat'. Under alle omstændigheder synes vi at befinde os i en ændringsproces med den såkaldte 'konkurrencestat' som destination. Hvordan ser den så ud i et Luthersk perspektiv?

Fra ret til pligt

Når politikerne fornemmer, at flere og flere agerer som 'privatmennesker' og dyrker 'rentseeking', bliver 'pligt-og-ret' eller 'noget-for-noget' det politiske svar. Konkurrencestatens politikere ser mennesker, som de efter politikernes opfattelse er og ikke, som de burde være. Skattemodvilje bryder generøsiteten. Krævmentalitet bryder mådeholdet, og det stærke ønske om mere fritid står i modsætning til arbejdsviljen.

Fra samfundsmenneske til opportunist

Forestillingen om samfundsmennesket erstattes da af tanken om det tilpasningsdygtige menneske, der opportunistisk udnytter de givne muligheder.

Mens velfærdsstaten så den enkelte som et enestående menneske med værdi i sig selv, bygger konkurrencestaten på det rationelt kalkulerende og økonomisk tænkende væsen, der planlægger sine handlinger ud fra en forestilling om, hvordan han eller hun for sig selv får mest muligt ud af en given indsats eller opnår et resultat med den mindst mulige anstrengelse.

Det enkelte menneskes værdi ses som funktionsbestemt af den nytte, vedkommende kan gøre i arbejdsmarkedet. Arbejdet tillægges fundamental betydning, og pligten flyttes tilbage til modtageren.

Mennesket ses som rationelt og under de givne vilkår motiveret af at opnå størst mulig gevinst og glæde for sig selv. Det er et økonomisk eller opportunistisk menneske, der skyr arbejdet, men elsker arbejdets frugter. Derfor skal det detailstyres gennem økonomiske incitamenter og rammes af sanktioner, hvis det ikke reagerer som ønsket. Derfor skal tillid til menneskets gode vilje erstattes af kontrol og overvågning. Derfor skal der udvikles mere gennemsigtige belønningsstrukturer og ansvarsfordeling. Derfor skal reciprociteten genoplives.

Synet på afhængighed

De "afhængige", de "sårbare", de "udsatte" blev i velfærdsstaten mødt med medfølelse, respekt og anerkendelse. På vej mod konkurrencestaten er de blevet syndeukke og genstand for fortørnelse og vrede. Der er ikke længere plads til dem, som ikke står tidligt op hver dag for at gå på arbejde, og som knokler for at få arbejdstid og privatliv til at hænge sammen. Afhængighed er blevet et fyord, som 'pæne mennesker' må

lægge afstand til. Opgaven er derfor at belønne dem, der kan og vil, og at straffe dem, der kan, men ikke vil, mens de, der vil, men ikke kan, skal hjælpes.

'Værdigt' og 'ikke værdigt' trængende

I konkurrencestaten er vi på vej til at genoplive den skelnen mellem 'værdigt' og 'ikke-værdigt' trængende, der prægede tiden forud for velfærdsstaten: Det todelte samfund erstatter den 'lige værdighed i borg og hytte'.

Det er markedsøkonomiens etos – 'noget-for-noget' – der vinder frem. Den, der uden mulighed for selv at udøve kontrol og uden eget ansvar er blevet udsat for en velkendt social risiko, som udelukker, at han eller hun umiddelbart selv kan 'løse' sit problem, som i fortiden har ydet noget til gavn og glæde for dem, der skal finansiere bistanden, som er villig til at indfri de fordringer, der går hånd i hånd med ydelsen, og som i øvrigt deler egenskaber med betalerne, vil blive mødt med velvilje. Derimod vil den, som menes at kunne, men ikke at ville 'løse' sit problem, som ikke har bidraget væsentligt til fællesskabet, og som vi har svært ved at identificere os med, blive henvist til velfærdsstatens kælder. Det er ikke svært at fornemme, om en anmodning om hjælp vil blive modtaget med velvilje eller blive "forkastet".

Til konkurrencestatens nye opgaver hører, når den enkelte måtte være gerådet i vanskeligheder, bestræbelser på at træffe og gennemføre sådanne beslutninger, at han eller hun sættes i stand til at være til rådighed for arbejdsmarkedet. Velfærdsstaten ville skabe 'lige værdighed i borg og hytte' ved at fjerne klasseforskelle, eliminere stigmatisering og skabe lighed ved at tillægge alle de samme rettigheder. Konkurrencestatens mål er anderledes. Den skal ikke skabe lighed men sikre arbejdsmarkedsparethed. Den enkelte skal, som konkurrencestatens profet, Ove K. Pedersen har skrevet, gennem kompetenceskabelse uddannes som 'soldat' i nationernes konkurrence.

Fællesskabsbegrebet

Konkurrencestaten har som mål at gøre den enkelte ansvarlig for sit eget liv. Hver især skal vi finde vores plads i *arbejdsfællesskabet* og leve i en frihed som er friheden til at tilfredsstille vore individuelle behov. Velfærdsstaten derimod lagde vægten på moralsk dannelse til at bære ansvar for 'den anden', dvs. en kollektiv ansvarlighed i et fællesskab af medborgere og en frihed, der handlede om muligheden for i samspil med andre at virkeliggøre 'det gode samfund'. Konkurrencestaten lader fællesskabet være et fællesskab i og ved arbejde.

Luther og konkurrencestaten

Tanken om den potentielle modtagers rettigheder lå Luther og hans samtid fjernt. Ej heller foresvævede der Luther noget om, at der gennem en kombination af pligt og ret kunne tilvejebringes en disciplinering.

Når det for ham drejede sig om pligt og ret, handlede det først og fremmest om den pligt, der var pålagt den potentielle giver. Rettigheder var en by i det fjerneste Rusland.

På den anden side skal man i sammenhængen medtænke Luthers værdighedskrav som forudsætning for bistand, ligesom man skal erindre sig det synspunkt, at de, der kunne, skulle arbejde. Kun den burde bede om hjælp, der havde hjælp behov. Og det kunne jo godt ligne konkurrencestatens mål.

For Luther var det imidlertid afgørende, at ligesom Guds nåde gennem Kristus var givet mennesket for ingenting, påhvilede det den enkelte, uden at vente noget til gengæld, at hjælpe sin næste. Tanken om reciprocitet – 'noget-for-noget' – er ikke en Luthersk tanke, men omvendt skulle støtten ikke være for alle. Den var reserveret de trængende og kun dem.

Luther ville en regelbaseret fattigforsorg, og den skulle være rettet mod 'de rette og ærlige fattige', de 'værdigt' trængende, mens 'skurkagtige skælme og tiggere', vagabonder, landstrygere, drukkenbolte og 'onde slyngler' skulle udsættes for de fornødne sanktioner. Man erindrer sig Erling Olsens udsagn om arbejdsløshedskulturen.

Adgangen skulle være forbeholdt gamle, børn, syge og andre, der uden dem tilregnelige årsager var i nød, og de, der kunne, skulle arbejde. Derfor skulle der forud for ydelse af bistand gennemføres en nøje undersøgelse af den enkeltes forhold. Derved skulle de friske, sunde og stærke, der kunne arbejde, hvis de ville, holdes væk fra forsorgens ydelser. De skulle være forbeholdt de nødlidende. Heri kan man se et vist fællestræk med den aktuelle tænkning. De, der kan, skal arbejde. 'Nyttejob' og 'ressourceforløb' træder frem på nethinden.

Det var derfor den regelbaserede fattigforsorgs opgave at sikre, at ydelser ikke strømmede til dem uden et reelt behov. Der måtte kontrol til for at hindre 'indkrogede' mennesker i uberettiget at drage fordel af ordningen. Man skulle undgå den vilkårlige generøsitet, som, mente mange, havde præget den middelalderlige almissegivning.

Målet var ikke at skabe et Paradis på jord, thi med tro og næstekærlighed kunne der ikke bygges samfund. Formålet var at skabe en jordisk tilstand, hvor ingen havde nødtigt at tigge, hvilket betød en indsats mod, hvad man på et moderne sprog ville kalde den strukturelle eller samfundsfræmkaldte fattigdom.

For Luther var lediggang ikke Guds, men Djævelens vej. Gud bød den enkelte at arbejde – dels for at kunne forsørge sig selv, dels – og mindst lige så vigtigt – for at kunne dele arbejdets frugt med de nødlidende. Arbejdet var på samme tid en tjeneste for Gud og for næsten. Det spejlede den enkeltes medvirken i Guds fortsatte skabergerning. Derfor var arbejdet værdiggørende. Uvilje mod arbejde var uvilje mod at tjene andre. Dovenskab var tyveri, fordi man da levede af andres arbejde. Lediggang var en synd mod barmhjertigheden, fordi man derved lå andre til last, selv om man faktisk kunne have hjulpet andre. Mennesket var for Luther født til at arbejde, som fuglen er født til at flyve.

Det var dog langt fra at være en arbejdetik – opfattet som en individuel etisk dyd – til fremme af den gryende kapitalisme.

Det drejede sig ikke om arbejdsproduktivitet og udbytte. Arbejdet skulle pro primo udføres for fællesskabet som en kilde til hjælp for næsten. Netop arbejde i kald og stand betød, at den kristustroende var sat fri til at udføre de gerninger, der kom andre til gode. Der er altså et sammenfald i datidens og nutidens tanker om arbejdets betydning, men motiverne er meget forskelligartede.

En Luthersk fællesskabsopfattelse var så langt fra knyttet til arbejdsfællesskabet, selv om også det havde sin betydning. Fællesskabstanken hos Luther var universel og omfattede alle. Sammen skulle vi bære ansvar for, at den raske hjalp den syge, den velhavende gavnede den mindre godt stillede, og den stærke støttede den svage.

Fællesskabet havde hos Luther en klar social dimension, der fordrede omfordeling til dem, der havde det sværere end andre. Fællesskab var fællesskab med alle, og den uegennyttige kærlighed var kærlighed til alle mennesker. Trofasthed og tillid var ikke kun rettet mod dem, der stod den enkelte nær. De, der søgte fællesskabet med Gud, måtte samtidig søge fællesskab med andre mennesker. Den kristne skulle i alle sine gerninger 'tjene' andre folk og være dem til gavn. Ansvar for 'den anden' var indbygget i den Lutherske fællesskabsopfattelse. Det var ikke kun den enkelte, men fællesskabet der bar ansvar for næsten. Og under alle omstændigheder inkluderede fællesskabet 'Kristus' trængende brødre'.

Det er vanskeligt foreneligt med tanken om et fællesskab knyttet til arbejdet og arbejdsmarkedet.

Ikke mindst ligger konkurrencestatstanken langt fra et Luthersk syn, når den opererer med forestillingen om menneskets funktionsbestemte værdi, og når den gør en dyd ud af at fremme det egennyttige og opportunistiske menneske.

Nok talte Luther om det 'indkrogede' menneske eller 'kødets klogskab', hvilket betød, at den enkelte ville fremme det gode for sig selv og søge at undgå det for en selv ufordelagtige, og at den enkelte ville handle individualistisk og selvisk uden solidaritet med de fattige og svage, så mådehold, generøsitet og arbejdsvilje blev tilsidesat til fordel for egen nytte; men det var langt fra noget, der skulle idealiseres eller gøres til norm for menneskelig handling. Det, der lå i begrebet, var, at mennesket ikke kunne frelse sig selv, men kun tage imod Guds kærlighed og tilgivelse i tillid. For så i troen at udfolde 'kærlighedens gerninger'. Netop troen satte fri, fordi den lod mennesket indtræde i et nyt liv, hvor det ikke længere skulle tænke på sin egen frelse, men på hvordan andre mennesker bedst kunne tjenes.

For Luther var egeninteressen, hvad enten den spejlede sig i en religiøs eller økonomisk selvcentrering, en modsætning til den kærlighed, der ikke søger sit eget eller sin egen gavn, men først og fremmest 'de andres'.

Kristus ville på den yderste dag altid spørge, hvad og hvor meget den enkelte havde gjort godt mod de andre, mod de aller-

ringeste. Opgaven var altid at tjene næsten og ikke søge sit eget. At søge egen nytte eller mammon stred mod troen og kærligheden. Luther fandt den kalkulerende entreprenør ekstremt usmagelig. For ham adskilte den kapitalistiske ånd pengene fra en brug, der skulle tilfredsstille menneskelige behov. Overhovedet så han tanker om 'et upersonligt marked' og 'økonomiens autonome love' som afgudsdyrkende og samfundsmæssigt destruktive. Mennesket skulle sætte fod på Mammon og alene have Guds ord som sin herre.

Derfor kan egennyttens eller opportunistens aldrig i en Lutherisk tænkning gøres til norm, fordi skabelsen ikke er sket med egennyttens for øje, og ejendomsfordelingen skal altid vurderes i et omfordelingsperspektiv.

I stedet for en konklusion

Uffe Østergaard så velfærdsstaten som 'et resultat af sekulariseret lutheranisme i national klædebon'. Den svenske sociolog Hans Zetterberg så den som "et produkt af en venstreorienteret indsats i en sekulariseret stat, ofte modvirket af kirkefolk", men tilføjede, at "en velfærdsstat [som den svenske] næppe kunne blomstre undtagen i en civilisation, hvor værdier som næstekærlighed og omsorg har været prædikeret gennem generationer". Jeg vil nødtigt gøre brug af et Kierkegaardsk Enten Eller. Ej heller vil jeg sige Både Og. Jeg hælder mest til med Niels Helveg Petersen at sige: "Ja, tja, bum, bum, bum". Der er noget om snakken. Både hos Østergaard og hos Zetterberg. Det er bare ikke sådan lige til at sige hvad.

Under alle omstændigheder er det en udfordring til os alle at gennemtænke det etiske grundlag under hhv. velfærds- og konkurrencestaten. Ellers flyder vi bare som politikerne på tidsåndens strøm – og det har vi ikke grund til at være stolte af.